

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ГОТОВНОСТІ ДО ОВОЛОДІННЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНИМ ЗМІСТОМ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Редько Валерій Григорович
доктор педагогічних наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділу навчання іноземних мов
Інститут педагогіки НАПН України, Україна

Дидактичне поняття «початкова школа» в Україні визначається 1–4-м класами як першим етапом, на якому здійснюється навчання іноземної мови. За результатами психологічних досліджень, це саме той етап активного психофізіологічного розвитку особистості дитини, який знаменує важливі вікові психофізіологічні зміни в її житті. Кожен рік перебування в школі дітей молодшого шкільного віку характеризується значними якісними трансформаціями в різних сферах їхньої розумової діяльності. Вони по-різному відбиваються в їхній пам'яті, поведінці, мовленні, мотивах, діях, інтересах, ставленнях, оцінках тощо. У зв'язку з цим *дидактично недоцільно і методично невиправдано узагальнювати методи, форми, способи, види навчальної діяльності, що можуть бути типовими для всіх учнів початкової школи, а дотримуватися принципу їх диференціації відповідно до особливостей учнів кожного класу, оскільки до цього зумовлюють активні зміни в їхньому психічному розвитку, і те, що властиве учням 1-го класу, не завжди може бути адаптивним для учнів 4-го класу і навпаки та об'єктивно даватиме різний результат. А відтак кожен наступний рік просування дітей в навчанні у межах 1–4-го класів зумовлює пошуки різних дидактичних і методичних підходів до реалізації його змісту, у тому числі й до використання методів, форм і способів діяльності відповідно до певної педагогічної парадигми [1].* Саме ці сентенції доцільно покласти в основу розуміння зазначених питань, що зумовлює детально розглянути особливості психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку і виявити їх вплив на формування в них готовності до оволодіння іноземною мовою.

До найважливіших для вивчення іноземних мов психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку можна віднести питання їхнього інтелектуального розвитку, здібностей, мислення, пам'яті та використання її можливостей, механізмів говоріння, пізнавальних інтересів, уваги, сприймання, розвитку вольових якостей, переходу від ігрових форм діяльності до навчальних, уміння організувати та оцінювати власну діяльність тощо [2]. Розглянемо окремі з них під кутом зору оцінювання потенційних можливостей учнів цієї вікової категорії успішно оволодівати компетентісно орієнтованим змістом навчання іншомовного спілкування [6].

В учнів молодшої школи розвинуте переважно конкретне (образне і дійове) мислення, аналітико-синтетична діяльність перебуває на етапі становлення, через це їм ще складно помічати спільне та відмінне у граматиці, лексиці як рідної, так й іноземної мов, порівнювати, узагальнювати, мислити поняттями. Відповідно, іншомовну комунікативно спрямовану навчальну діяльність учнів доцільно вибудовувати на інструктивному, описовому, розповідному, пояснювальному та

аргументованому спілкуванні учасників процесу навчання, де певний час домінує інструктивно-навчальна роль учителя як його модератора.

Під впливом навчання учні поступово переходять від пізнання зовнішніх ознак мовних явищ до їх внутрішньої сутності (значення), тому більшість школярів успішно засвоює іншомовні лексичні одиниці та прості граматичні структури, упізнає їх і застосовує в комунікативній діяльності на основі мовних/мовленневих опор. Враховуючи ці особливості молодших школярів, програмою передбачено для вивчення лише окремі граматичні матеріали, знання яких обов'язкове для розуміння навчальних текстів, виконання вправ і завдань для формування досвіду в різних видах мовленнєвої діяльності. Найчастіше слід опиратися на схильність молодших учнів цілісно сприймати і запам'ятовувати слова, фрази, зразки граматичних структур (як окремі лексичні одиниці) та застосовувати їх у навчальних ситуаціях спілкування [3; 5].

Зазвичай діти молодшого шкільного віку запам'ятовують матеріал мимовільно. Ефективніше це відбувається у процесі ігрової діяльності, виконання нескладних вправ з лексичними одиницями та граматичними структурами, що ними вивчаються. Такий спосіб запам'ятовування методично доцільно здійснювати шляхом активізації навчального матеріалу в говорінні, аудіюванні, читанні, письмі, а також передбачати періодичне його повторення упродовж усього курсу навчання.

У процесі дорослішання учнів та набуття ними навчального досвіду збільшується обсяг матеріалу, що має ґрунтуватися на довільному запам'ятовуванні, використанню якого сприяють швидкий розвиток вольових якостей школярів, їхня здатність зосереджуватися на певній діяльності. Учителю варто постійно створювати відповідні умови: вводити рукописні словники, активніше застосовувати робочі зошити, де виконуються письмові види діяльності, практикувати нескладні творчі види роботи (мікровисловлення, мікродіалоги за вербальними та ілюстративними опорами) тощо. Особливо важливого значення слід надавати тренуванню артикуляційного апарату з допомогою вправ на аудіювання, читання, вимову шляхом тренування язика, губ, глибини дихання [4].

Цей процес легше і швидше відбувається в дитячому віці, потім уповільнюється. У зв'язку з цим на цьому етапі необхідно сформувати відповідні артикуляційні механізми, які поступово будуть удосконалюватись у процесі шкільного навчання й після нього. Цілеспрямована робота з оволодіння іноземною мовою у початковій школі сприяє успішному засвоєнню її в наступні роки навчання, уможлиблює розширення світогляду молодших школярів, забезпечує розуміння ними власної культури та рідної мови.

Розглянемо деякі, найбільш важливі для вивчення іноземної мови, вікові особливості учнів початкової школи під кутом зору їхніх потенційних можливостей засвоювати компетентнісно орієнтований зміст навчання [7].

За свідченням психологів, навчальна діяльність у початковій школі набуває специфічного змісту, що зумовлено особливостями формування та розвитку пізнавальних інтересів учнів, емоційно-вольової та мотиваційної сфер, своєрідним характером навчальної роботи, спрямованої на оволодіння іншомовним спілкуванням і особливостями комунікативної поведінки. У цей віковий період розвитку особистості навчання стає її домінуючим видом зайнятості. Для молодших школярів одним із основних її видів є гра. Учні початкової школи активно грають, але навіть характер гри може змінюватися під впливом навчання. Особливо їм подобається гра за ролями, коли вони обирають поведінку (у тому числі й комунікативну) певного персонажу чи уявної особи. Гра повинна стати невід'ємним

компонентом навчальної роботи молодших школярів як під час презентації, так й активізації та контролю рівня засвоєння навчального матеріалу. Ігрові види діяльності доцільно використовувати як для засвоєння учнями окремого навчального об'єкту (лексики, граматики, певного мовленнєвого зразка), так і для узагальнення способів застосування певної групи навчальних матеріалів у спілкуванні. Ураховуючи тенденцію розвитку сучасної шкільної іншомовної освіти на взаємопов'язане оволодіння учнями іноземною мовою і культурою народу, що нею спілкується, уявляється доцільним вже з першого року навчання презентувати матеріали із соціокультурної сфери, раніше не знайомі школярам, оскільки усе нове завжди викликає інтерес. Це можуть бути завдання на елементарне порівняння сюжетних малюнків, на яких зображені об'єкти двох контрастуючих культур, вибір схожого і розбіжного, висловлення (за зразком або без нього) свого ставлення/інтересу до окремих чужомовних соціокультурних об'єктів спілкування тощо [8]. На уроках вчителю доцільно частіше використовувати у вправах і різних ситуаціях спілкування імена дітей та дорослих людей, назви міст, вулиць, окремих автентичних назв, предметів побуту та інших передбачених навчальною програмою сфер життєдіяльності. Це дозволяє створювати на уроках своєрідне іншомовне соціокультурне середовище, яке сприяє активному заглибленню учнів у реальний іншомовний світ.

Важливим підґрунтям для діяльності вчителя, котрий навчає іноземної мови молодших школярів, має бути положення про те, що урок іноземної мови у початковій школі обов'язково повинен бути оснащений яскравим і чітким унаочненням. А тому незаперечною умовою привернення уваги до об'єктів навчання дітей цього віку є широке і дидактично доцільне застосування ілюстрацій як у підручнику, так і під час проведення вчителем уроків. Втім у навчанні доцільно використовувати ті засоби, що впливають на мимовільну та вторинну увагу, особливо через яскраве зорове унаочнення, та які узгоджуються з цілями й завданнями навчання. Водночас ця особливість передбачає не зловживати ілюстративним матеріалом, не переважувати ним навчальний процес і зміст підручників, що, як засвідчує практика, не концентрує увагу школярів на головному, не сприяє формуванню умінь виділяти суттєве. До цього зобов'язує той факт, що домінувальним у цьому віці є образне мислення. Відповідно, будь-яке використання предметного або картинного унаочнення, що методично доцільно супроводжує, наприклад, певну іншомовну лексичну одиницю або зв'язне мікрОВисловлення тощо, повинно слугувати ефективним методом впливу на пам'ять і на процес усвідомлення значення такої навчальної одиниці. Отже, особливість уваги учнів цього віку має бути одним із визначальних чинників впливу на добір засобів навчання.

Аналіз стану пізнавальних інтересів, які відіграють значну роль у розумовому розвитку учнів початкової школи, також дозволяє зробити висновок про особливість цієї вікової категорії. За результатами досліджень психологів, перша функція, котра починає формуватись у дитини ще в ранньому дошкільному віці, — це сприймання. Вчитель повинен усвідомлювати, що, приступаючи до вивчення іноземної мови, учні початкової школи ще недостатньо володіють певними категоріями рідної мови, у них слабо сформовані навички й умінь щодо виконання окремих операцій і дій, характерних двом мовам. Цей факт зумовлює враховувати зазначену особливість і дотримуватися принципу випереджального вивчення рідної мови, ґрунтувати зміст навчання іноземної мови на досвіді, набутому школярами під час оволодіння першою мовою. Сприймання молодших школярів характеризується недостатньою диференційованістю: діти можуть неправильно ідентифікувати чужомовні літери

або слова, що сприймаються ними на слух, роблять помилки в їх написанні — часто спостерігається заміна іншомовних літер українськими. Цьому аспекту вчителеві необхідно приділити особливу увагу, щоб вже на початковому етапі сформувані відповідні механізми нормативного засвоєння аспектів чужої для учнів мови.

Відомо, що в пізнанні навколишнього світу пам'ять відіграє суттєву роль, і рівень її розвитку є однією з пріоритетних ознак готовності дитини до школи. Мимовільне запам'ятовування відіграє важливу роль у навчальній діяльності молодшого школяра. Дітей приваблюють та інтригують невідомі слова, пісні, тексти та інший матеріал, який стає їм у чомусь цікавим, незвичним і значущим. У зв'язку з цим, як засвідчує шкільна практика, методично виправдано використовувати на уроках іноземної мови і розміщувати у підручниках іншомовні короткі вірші, прислів'я, пісні, зміст яких містить поки ще не знайомі учням лексичні та граматичні одиниці, проте їх значення може розкривати вчитель, а школярі запам'ятовують їх механічно. Не є методичною помилкою сприяти механічному запам'ятовуванню дітьми цього віку усталених і нормативних мовленнєвих зразків, потреба в яких часто ситуативно виникає в усному спілкуванні на продуктивному та рецептивному рівнях, особливо у навчально-побутовій сфері, хоч лінгвістичні зв'язки між словами в них ще не доступні учням. Це можуть бути такі лексичні одиниці: *повтори/іть, скажи/іть, дай/те, не знаю, не можу, не вмю, допоможи/іть мені, покажи/іть, як тебе звати, скільки тобі, їй/йому років?, чи можна...?*

Для ефективного запам'ятовування навчального змісту є визначення раціонального співвідношення між вербальним і наочним способом його пред'явлення. Вчителю варто знати, що форма і зміст навчального завдання суттєво впливають на результати його виконання. Доцільно, щоб нова вербальна інформація супроводжувалась відповідними ілюстраціями, особливо це важливо, коли йдеться про нові для учнів знання із соціокультурної сфери. Зорове унаочнення не тільки розширює можливості глибшого усвідомлення навчального матеріалу, але й викликає більшу зацікавленість його змістом, і він довше зберігається у пам'яті.

Засвоєння явищ лінгвістики, як правило, не виділяється в окремий елемент навчання у початковій школі. Конкретність мислення молодших школярів не є абсолютною ознакою цієї вікової категорії, і, як засвідчує шкільна практика, абстрактні узагальнення їм даються дуже важко. Тому домінуючими видами навчальної діяльності на цьому етапі мають бути репродуктивні вправи і завдання, що різнобічно узгоджуються з віковими можливостями молодших школярів і виконуються з опорою на зразок як орієнтовну основу діяльності. Утім це не означає абсолютну відсутність окремих продуктивних видів роботи, кількість яких об'єктивно зростає до завершення 4-го класу.

Зазвичай майже всі іншомовні граматичні явища, що вивчаються у 1 і 2 класах, а також їх певна частина у 3 і 4, мають засвоюватися на рівні лексичних одиниць. Учні початкової школи ще досить складно усвідомлювати правила і закони формоутворення іншомовних граматичних явищ, оскільки молодші школярі ще не мають достатнього відповідного досвіду цієї роботи під час вивчення рідної мови. Втім учитель повинен подбати про те, щоб мовленнєві зразки, які містять певні граматичні форми, механічно засвоювались учнями і адекватно використовувались і впізнавались у нових ситуаціях спілкування. Для цього необхідно забезпечувати процес навчання такими видами діяльності, які були б адекватними рівню розвитку мислення учнів цих класів.

Важливим показником рівня мислення учнів початкової школи є їхня здатність класифікувати об'єкти, тим більше, що ця робота передбачає виконання операцій і дій

на порівняння, групування тощо, що характерно змісту навчання іноземних мов. Учням 6–10-річного віку властивий рівень перцептивної (лат.: *perceptio* — сприймання) класифікації, тобто групування об'єктів за певними ознаками, що активно і доступно ними сприймаються. Молодші школярі мало користуються порівняннями у визначенні суттєвих ознак, ще недостатньо диференціюють видові та родові поняття, втім їм стає доступним уміння визначати кольори, величини предметів, позитивно/негативно оцінювати окремі вчинки і дії, об'єднувати об'єкти вивчення за певними характеристиками тощо, що й передбачається чинною навчальною програмою з іноземних мов. Переважна більшість таких дій має виконуватися на репродуктивному рівні (за зразком/аналогією).

Важливо наголосити, що будь-які процеси мислення в цілому невіддільні від сфери інтересів дитини, її обізнаності з явищами навколишнього світу. На жаль, деколи помічаються випадки, коли у процесі навчання іноземних мов учнів початкової школи окремі вчителі та деякі автори підручників не завжди дотримуються положень вікової психології про обов'язкову відповідність навчальних вправ і завдань інтересам молодших школярів: не завжди вони добираються методично доцільно, у той час як кожний із цих засобів потрібно оцінювати, враховуючи природні мотиви навчальної діяльності дітей конкретної вікової групи, їхні потенційні можливості та інтереси. Зазвичай ефективними є вправи і завдання, котрі, окрім навчальної комунікативної функції, сприяють розвитку та вихованню школярів, виконуються в умовах, наближених до ігрової діяльності, коли учні, здійснюючи певні дії, можуть спостерігати за результатами своєї роботи, також існує змога оцінити власні здобутки на тлі всієї групи/всього класу.

Недосконалість аналітико-синтетичних видів роботи молодших школярів зумовлює неефективність пред'явлення нового матеріалу у вигляді правил та інструкцій абстрактного змісту, які остаточно можна усвідомити лише протягом тривалої навчальної практики. Фактично, ймовірність того, що учні відразу зрозуміють правило лінгвістики, досить мала: між формулюванням правила та його адекватним розумінням проходить певний проміжок часу. Цей факт має слугувати провідним принципом у виборі вчителем методів і форм презентації та активізації нового навчального матеріалу. Забезпечуючи умови для ефективної індуктивної та дедуктивної мислительної діяльності учнів, учитель за допомогою відповідних засобів унаочнення та вправ повинен організовувати навчальну роботу в такий спосіб, щоб викликати в учнів мовленнєву здогадку, або, зрештою, певними прийомами сприяти здійсненню школярами самостійних узагальнень, які, звісно, будуть поки ще примітивними, проте і для таких цілей потрібно навчати виконувати подібні дії за допомогою відповідних зразків-опор.

Аналіз психологічного стану і розумової діяльності молодших школярів визначив їхні значні когнітивні можливості, хоча, поряд із цим, виявив і відносну недосконалість окремих психічних процесів. Не маючи у розпорядженні ще цілої низки іншомовних вербальних можливостей, характерних дорослій особистості, діти у пізнанні дійсності, що їх оточує, покладаються на певні компенсаторні процеси, які дають їм змогу швидко й упевнено розвиватися. Тому вже в цьому віці і на цьому ступені навчання іноземних мов в учнів необхідно формувати уміння використовувати окремі компенсаторні засоби, прийняті в країні, мову якої вони вивчають, і які є адекватними певній ситуації спілкування. Відповідно, існує потреба у долученні до змісту навчального матеріалу відповідних зразків невербального спілкування, прийнятих у країні/країнах, мова якої/яких вивчається, і активізувати їх відповідними доступними для молодших школярів комунікативними завданнями у формі мікроситуацій.

Узагальнено зазначені основні характеристики вікових особливостей учнів початкової школи через призму їх можливостей слугувати дидактичним та методичним підґрунтям для організації компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов у початковій школі. Отже, вчителі, які навчають іноземних мов учнів цієї вікової категорії, мають враховувати такі особливості їхнього розвитку:

- важливу роль образів у сприйманні та запам'ятовуванні;
- незначну кількість раціональних прийомів запам'ятовування, котрими володіють молодші школярі;
- мимовільність уваги, низький рівень її концентрації та орієнтація на сильний подразник;
- підвищену емоційність запам'ятовування інформації під впливом емоційних вражень та афективних переживань;
- можливість механічного запам'ятовувати поки ще не усвідомлюваної, проте ситуативно необхідної інформації;
- значну роль навчальної гри у процесі пізнавальної діяльності;
- схильність до копіювання та наслідування у діях;
- незбалансованість аналітико-синтетичної діяльності, недоступність абстрактних міркувань високого рівня, превалювання конкретного та наочно-образного мислення;
- недостатню розвиненість операцій планування, систематизації, узагальнення;
- екстенсивний характер пізнання світу, що їх оточує.

Саме ці вікові особливості молодших школярів є пріоритетними і можуть слугувати психологічним підґрунтям для визначення методів, форм і видів діяльності відповідно до компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов у початковій школі.

Список використаних джерел:

1. Концепція компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів початкової школи: за наук. ред. В. Г. Редька. Київ, 2018. 36 с.
2. Дидактичні та методичні засади компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов у початковій школі: навч.-метод. посіб., В. Г. Редько, наук. ред. Київ, Україна: Конві Прінт, 2020. 288 с.
3. Полонська Т. К. Дидактична і методична сутність компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов у сучасній початковій школі: цілі та зміст.
4. Редько В. Г. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів початкової школи: науково-методичний посібник / В. Г. Редько. Київ, 2006. 136 с.
5. Редько В. Г. Лінгводидактичні засади конструювання змісту компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов у початковій школі. Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України. Київ, 2017. № 2. С. 28–38.
6. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Council of Europe. Language Policy Unit, Strasbourg. 2011. 273 p.
7. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key Competences for Lifelong Learning.
8. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning. Official Journal of the European Union. 4.6.2018.